

Τρύφωνος Τσομπάνη
Επίκ. Καθηγητή ΑΠΘ

Δημήτρη Τσίποτα
Δρ. Συντηρητή Αρχαιοτήτων

ΤΟ ΤΕΜΠΛΟ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥΔΑΣ - ΛΑΓΚΑΔΑ

Θεσσαλονίκη 2018

Το Τέμπλο του Ναού Αγίου Αθανασίου Χωρούδας - Λαγκαδά

Η Χωρούδα είναι ένα μικρό χωριό της Επαρχίας Λαγκαδά και ανήκει εκκλησιαστικά στην Ι. Μητρόπολη Λαγκαδά, Λητής και Ρεντίνης. Βρίσκεται σε απόσταση 28 χιλιομέτρων περίπου από τον Λαγκαδά και είναι ένα από τα χωριά του όρους Βερτίσκο, γειτνιάζει δε με την αγιοτόκο Όσσα και το χωριό Βερτίσκος από το οποίο απέχει μόλις 4 χιλιόμετρα.

Σε τούρκινο τεφτέρι του 17ου αιώνα, η Χωρούδα κατατάσσεται στα αμιγώς χριστιανικά χωριά του ναχιγιέ Λαγκαδά, που υπάγονται στη φορολογική κατηγορία των χωριών των καρβουνιάρηδων (Kömürkesan)¹. Στην απογραφή του 1862 απαρτιζόταν από 14 σπίτια². Το 1920 απογράφονται στο χωριό 192 κάτοικοι³.

1. *Μακεδονικά* 20 (1980), σ. 375 κ.ε. ειδικά σ. 415 κ.ε.

2. ΠΔΜ, 138.

3. *Στοιχεία Συστάσεως*, 18, 184. Στα 1918 η Χωρούδα ανήκε μαζί με τη Μπέροβα και Ζάροβα στην κοινότητα Μπερόβης. Στα 1927 η Χωρούδα αναγνωρίστηκε σαν ξεχωριστή κοινότητα, πράγμα που σημαίνει πως ήταν ένα ακμάζον χωριό. Το 1957, ωστόσο, η κοινότητα Χωρούδας έχει καταργηθεί. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των ντόπιων, η εγκατάλειψη του χωριού πραγματοποιήθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στα χρόνια του Εμφυλίου.

Η Χωρούδα, Χώρα παλαιότερα, όταν ο πληθυσμός των κατοίκων ήταν αρκετά αυξημένος, θεωρούνταν κεφαλοχώρι, είναι ένα χωριό που γνώρισε δύσκολες ιστορικές εποχές, κυρίως την εποχή των πολέμων, διότι το δασώδες της περιοχής βοηθούσε στην ανάπτυξη στρατιωτικών ή και παραστρατιωτικών δυνάμεων, καθώς ο μεγάλος ορεινός όγκος μπορούσε εύκολα να αποτελέσει καταφύγιο αλλά και ορμητήριο των αντιμαχομένων, ήταν δε πάνω σε διαδρομή που ένωνε την επαρχία Λαγκαδά με την Νιγρίτα, τις Σέρρες και τα γύρω χωριά. Με αυτά τα δεδομένα οι κάτοικοι συχνά υπέφεραν από επιδρομές και εξαιτίας αυτού του προβλήματος στα 1947⁴, αποφασίστηκε από την κεντρική κυβέρνηση η μεταφορά των κατοίκων σε άλλες περιοχές για λόγους διαφυλάξεως των κατοίκων. Έτσι το χωριό εγκαταλείπεται για αρκετά χρόνια, με την πάροδο των χρόνων ερημώνει, τα σπίτια καταστρέφονται, το μεγάλο πέτρινο σχολείο επίσης υφίσταται την αμείλικτη φθορά του χρόνου και το μόνο κτήριο που επιβιώνει και ανθίσταται στον χρόνο, με πολλά όμως προβλήματα, είναι ο ενοριακός ναός του Αγίου Αθανασίου του Μεγάλου, στο κέντρο του χωριού.

Η Χωρούδα και η γύρω της περιοχή δεν έχει άλλες γνωστές αρχαιότητες βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων πλην του ναού του Αγίου Αθανασίου.

4. Β. ΚΟΡΡΕΣ Αντι/ρχης. Προς τον Σταθμόν χωροφυλακής Βερτίσκου. Εν Λαγκαδά τη 16 Απριλίου 1947. (Διοικητής περιοχής Κερδυλλίων και Βερτίσκου).

Στα 1982 η επιθυμία μου να γνωρίσω τη Χωρούδα και να μελετήσω την ιστορία της με οδήγησε στον Ναό του χωριού, που πραγματικά αποτελεί ένα μεταβυζαντινό κόσμημα και ένα μικρό θαύμα, καθώς είναι ο μοναδικός ναός της επαρχίας Λαγκαδά που είναι κατάγραφος από ωραιότατες τοιχογραφίες, που θα μπορούσαν να χρονολογηθούν μεταξύ των ετών 1780-1860, έργα αγνώστων ζωγράφων, πιθανώς Ηπειρωτών⁵. Από την φάση αυτή των τοιχογραφιών μπορούμε να αντλήσουμε σημαντικές πληροφορίες για τον ναό που έχουν να κάνουν με την κατασκευή και τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του ναού, που είναι μία απλή μονόκλιτη βασιλική διαστάσεων περίπου 5x14,5 m.⁵.

Ιστορικό των επεμβάσεων στον ναό

Ο ναός του Αγίου Αθανασίου Χωρούδας είναι κηρυγμένος ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την Υ.Α. 2134/70/23-1-1981 που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 99/Β/16-2-1981 (Εικ. 3). Αναφέρεται στο Αρχείο Μνημείων της Περιφέρειας, που εξέδωσε το Α.Π.Θ.⁶ και στο Αρχαιολογικό Δελτίο του 1990⁷. Στο αρχείο της 9ης

5. Για περισσότερα βλ. Τ. ΤΣΟΜΠΑΝΗ, *Άγιος Αθανάσιος Χωρούδας, Ο ναός και οι τοιχογραφίες του*, (μεταπτυχιακή-διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη 1988-αδημοσίευτη).

6. Αρ. Μν. Α.Π.Θ. (Τ1), 99. Βλ. *Η θρησκευτική ζωγραφική στη Μακεδονία από τον 15ο-19ο αιώνα*, στο Μακεδονία - Αρχαιολογία - Πολιτισμός, τ. Β', Αθήνα 1997 σσ. 207-215.

7. Α. ΤΟΥΡΤΑ, ΑΔ 45 Β2 1990, σ. 331.

Εφορείας υπάρχουν αναφορές σχετικά με τον ναό, του 1983, 1986, 1987, 1990, 1992.

Το 1984 συντάχθηκε για το μνημείο μελέτη στεγα-νοποίησης και συντήρησης από την μηχανικό της Εφορείας Καλλιόπη Θεοχαρίδου, η οποία και εφαρμόσθηκε. Το 1990 έγιναν τοπικές εργασίες στη στέγη του περιπτώου και ανακεράμωση της στέγης του ναού. Το 1993 πραγματοποιήθηκαν από την Εφορεία περιορισμένης έκτασης σωστικές επεμβάσεις συντήρησης των τοιχογραφιών, που περιελάμβαναν αποκάλυψη των τοιχογραφιών με την αφαίρεση αλλεπάλληλων στρωμάτων μεταγενέστερων κονιαμάτων, συγκράτηση υποστρωμάτων και πρόχειρη συγκράτηση (στεφανώματα) των τοιχογραφιών στον βόρειο και νότιο τοίχο και στην κόγχη του Ιερού Βήματος. Το 2000 συντάχθηκε από την Εφορεία προμελέτη συντήρησης των ξύλινων μερών και του τοιχογραφικού διακόσμου. Το 2006 πραγματοποιήθηκε με δαπάνες του πολιτιστικού συλλόγου και επίβλεψη της Υπηρεσίας, η ανακατασκευή της στέγης του ναού.

Ο ναός συντηρήθηκε ξανά πρόσφατα με την ευθύνη του οικείου Μητροπολίτου κ. Ιωάννου, και την επιστολία του εφημερίου π. Αθανασίου Κατσιργά, καθώς και την ευγενή και αμέριστη φροντίδα και συμπαράσταση των κατοίκων και του τοπικού Πολιτιστικού Συλλόγου.

Για το σύνολο των εργασιών συντήρησης και αποκατάστασης είχε εκπονηθεί μελέτη συντήρησης από τους Η. Καραγιαννίδου, συντηρήτρια έργων τέχνης, Α.

Κούσουλα, αρχαιολόγο και Β. Καλταπανίδου, αρχιτέκτονα-αναστηλώτρια, υπαλλήλους της τότε 9ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων νομού Θεσσαλονίκης (9η Ε.Β.Α.), η οποία εγκρίθηκε το 2012 από τη Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεώτερων Μνημείων (Δ.Σ.Α.Ν.Μ.) του Υπουργείου Πολιτισμού.

Έπειτα από την παράδοση της εγκεκριμένης μελέτης συντήρησης από την 9η Ε.Β.Α. στην Ιερά Μητρόπολη Λαγκαδά, Λητής και Ρεντίνης, με μέριμνα του σεβασμιοτάτου μητροπολίτη κ.κ. Ιωάννου, τις εργασίες συντήρησης ανέλαβαν κατά χρονολογική σειρά:

Για τις εργασίες της στέγης, της απεντόμωσης του συνόλου του ναού, τη συντήρηση των τοιχογραφιών στον χώρο του ιερού βήματος και τη συντήρηση του τέμπλου και άλλων ξύλινων στοιχείων του ναού (πέτασμα γυναικωνίτη, επισκοπικός θρόνος), εργάστηκε κλιμάκιο συντηρητών όλων των απαραίτητων ειδικοτήτων και αδειών εξάσκησης επαγγέλματος, της εργοληπτικής εταιρίας υπηρεσιών συντήρησης έργων τέχνης του Δρ. Δημητρίου Τσίποτα, συντηρητή αρχαιοτήτων κι έργων τέχνης, ακολουθώντας τις εγκεκριμένες από τη Διεύθυνση Συντήρησης προτεινόμενες εργασίες της μελέτης. Σε δεύτερη φάση, από κλιμάκιο εξωτερικών συνεργατών-συντηρητών της μετέπειτα αρμόδιας για το ναό Εφορείας Αρχαιοτήτων Περιφέρειας νομού Θεσσαλονίκης (ΕΦ.Α.ΠΕ.Θ.), πραγματοποιήθηκε η αλλαγή της κάλυψης της στέγης, η εξυγίανση των τοιχοποιιών

εξωτερικά, η αποκάλυψη του δαπέδου και η συντήρηση των τοιχογραφιών του βόρειου και νότιου τοίχου του κυρίως ναού.

Το τέμπλο

Το Ιερό Βήμα διαχωρίζεται από τον κυρίως ναό με ξύλινο τέμπλο (Εικ. 1), από το οποίο λείπουν ο σταυρός, τα λυπηρά, τα βημόθυρα και η θύρα που οδηγεί στην πρόθεση. Τα τμήματα αυτά του τέμπλου του ναού της Χωρούδας, όπως και οι δεσποτικές εικόνες και ο κρυστάλλινος πολυέλαιος που διέθετε ο ναός, έχουν μεταφερθεί για λόγους ασφάλειας στον ναό του αγίου Γεωργίου Βερτίσκου. Στη θέση των δεσποτικών εικόνων που απομακρύνθηκαν, βρίσκονται εκτυπωμένα αντίγραφα τους.

Το τέμπλο, ο γυναικωνίτης και ο δεσποτικός θρόνος του ναού της Χωρούδας, φέρουν γραπτή πολύχρωμη διακόσμηση. Αποτελούν ένα σύνολο που ανάγεται στο τρίτο τέταρτο του 19ου αιώνα, βάσει επιγραφής στον σταυρό του τέμπλου και στη θύρα της πρόθεσης (1867, 1868 αντίστοιχα) και είναι έργα Κολακιωτών ζωγράφων.

Το τέμπλο έχει διαστάσεις 5 μέτρα πλάτος και 3,70 μ. μέχρι τον σταυρό.

Το τέμπλο χωρίζεται σε τρεις ζώνες, α) τα θωράκια ή κάτω κεταμπέδες, β) τη ζώνη των δεσποτικών εικόνων και γ) πάνω δε φέρει δύο επάλληλες σειρές κορνίζας που πάνω σ' αυτή πατά όλη η σειρά των λε-

γομένων αποστολικών, που αποτελείται από 14 εικόνες (Εικ. 7-8). Στο κέντρο της σειράς αυτής δεσπόζει ξυλόγλυπτος σταυρός με τρίλοβες απολήξεις. Οι εικόνες περισσότερες που σώζονται σήμερα, διαφυλάχθηκαν με ευθύνη και φροντίδα των κατοίκων σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο στον γυναικωνίτη του ναού του διπλανού χωριού του Βερτίσκου, αφού με την κατάργηση της Κοινότητας η Χωρούδα αποτέλεσε οικισμό της Κοινότητας Βερτίσκου, και είναι περίπου 25 με αυτές τις δεσποτικές να ξεχωρίζουν⁸. Σώζονται οι εικόνες του Χριστού Παντοκράτορος (Εικ. 2) της Θεοτόκου που μετά τη συντήρηση φυλάσσεται στη Μητρόπολη, της Παναγίας Βρεφοκρατούσης που επιγράφεται «Η ΕΛΕΟΥΣΑ» (ελαιογραφία του 1920) (Εικ. 3α), η οποία όμως μετά από τον καθαρισμό και τη συντήρηση απεκάλυψε μία υπέροχη εικόνα της Παναγίας της Παμμακαρίστου (Εικ. 5), που θα μπορούσε να τοποθετηθεί στο τέλος του 16ου αιώνα, εποχή που επίσκοπος της περιοχής είναι ο Δαμασκηνός ο Στουδίτης και έτσι θα μπορούσε να δικαιολογηθεί η παρουσία μίας Κωνσταντινουπολίτικης παραδόσεως εικόνας στο χωριό⁹. Δεν σώζεται η εικόνα του Αγίου Προδρόμου, αλλά στη θέση του είναι τοποθετημένη αυτή της Σύναξης

8. Συντάχθηκε ένα πρόχειρο πρακτικό παραλαβής από τον Γεώργιο Δράγα και τον επίτροπο του ναού Σταματούδη Γεώργιο. Το πρακτικό φυλάσσεται στο σκευοφυλάκιο του Βερτίσκου.

9. Βλ. ΤΡΥΦΩΝΟΣ ΤΣΟΜΠΑΝΗ, *Η εικόνα της Παναγίας της Παμμακαρίστου Χωρούδας*, Θεσσαλονίκη 2014.

των αγίων Αποστόλων (Εικ. 4) και των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης (Εικ. 5), καθώς και η εικόνα του τιμωμένου αγίου Αθανασίου του μεγάλου, με άγνωστες προηγούμενες επεμβάσεις, πιθανότατα του 1906, σύμφωνα με νεότερη επιγραφή στη δεξιά πλευρά του κάμπου, πάνω από τον ώμο του αγίου (Εικ. 6).

Όλες οι εικόνες φαίνεται ότι έχουν δεχθεί μία τουλάχιστον επιζωγράφιση. Από τη σειρά των αποστολικών σώζονται σε ενιαίο ξύλο διαστάσεων 35 cmx2,50 m οι μορφές του Χριστού, της Παναγίας, του Προδρόμου, των αποστόλων Πέτρου, Ματθαίου, Μάρκου, Λουκά, Ιωάννου Θεολόγου, Ανδρέου, και η επόμενη είναι τελείως κατεστραμμένη (Εικ. 7, 8α, 8β, 8γ, 9δ). αλλά υπάρχουν και μεμονωμένες φορητές του αγίου Μανδηλίου (Εικ. 10), αγίας Τριάδος (Εικ. 11), αγίου Ιωάννη, αγίου Μάρκου (Εικ. 12), οι τρεις Ιεράρχες (Εικ. 13), η Μεταμόρφωση (Εικ. 14), άγιος Λουκάς (Εικ. 15), άγ. Ανδρέας (Εικ. 16), που πιθανώς αντικατέστησαν τις παλαιότερες εικόνες του πρώτου τέμπλου, δηλαδή το ενιαίο αποστολικό που ήταν φθαρμένο και με σαφώς διαφορετική ζωγραφική, από το υπόλοιπο παλιό τέμπλο από το οποίο σήμερα σώζεται μόνο ένα μέρος του βημόθυρου που εικονίζει την Παναγία και στο επάνω μέρος τον προφήτη Δαβίδ (Εικ. 17, 17α). Το βημόθυρο αυτό μετά τη συντήρησή του απόκειται στο εκκλησιαστικό μουσείο της Μητροπόλεως Λαγκαδά. Ακόμα σώζεται και ένα μέρος, σπάραγμα μίας εικόνας του αγίου Νικολάου (σε κάθετη τομή) που ξεχωρίζει

ζωγραφικά και που μπορεί να μας οδηγεί και σε προγενέστερη εποχή, περί το β' μισό του 16ου αιώνα και μάλιστα υπάρχουν και ίχνη επιγραφής παλαιότερης ζωγραφικής (Εικ. 18). Η εικόνα αυτή βρίσκεται σήμερα στο εκκλησιαστικό Μουσείο της Ιεράς Μητροπόλεως Λαγκαδά, μαζί με το σπάραγμα του βημοθύρου. Σώζεται επίσης κι ένας ξυλόγλυπτος Σταυρός από τα λυπηρά (Εικ. 19).

Η διακόσμηση του τέμπλου είναι απλή χωρίς ξυλόγλυπτα και ανάγλυφα, αλλά λαϊκή ζωγραφική διακόσμηση με ανθικές παραστάσεις και ωραία ανθοδοχεία-κρατήρες με τριαντάφυλλα και κρινάκια που αφθονούν στην περιοχή (Εικ. 20).

Τα θωράκια του τέμπλου, διαστάσεων 60x70 φέρουν ανά ένα φόντο σε απόχρωση ώχρας και πράσινου και κοσμούνται με δύο διαφορετικού τύπου ανθοδοχεία, σε ρυθμό μπαρόκ, που εναλλάσσονται στο χρώμα του μπλε και του κόκκινου, ενώ το θωράκιο περιμετρικά καλύπτεται με ζωγραφική απομίμηση κουρτίνας που περιβάλλει το ανθοδοχείο-κρατήρα (Εικ. 21, 22). Οι δύο επάλληλες κορνίζες που βρίσκονται πάνω από τις δεσποτικές εικόνες κοσμούνται με λεπτό ανθικό διάκοσμο, οι δε πεσίσχοι που βρίσκονται ανάμεσα στις εικόνες διακοσμούνται με αναρριχόμενο ανθισμένο φυτό που καταλήγει σε τριαντάφυλλο (Εικ. 23). Γενικά τα τριαντάφυλλα αποτελούν αγαπημένο θέμα των ζωγράφων στη Χωρούδα, προφανώς γιατί και ο ναός του αγίου Αθανασίου περιβάλλεται

από αγριοτριανταφυλλίες. Από τα υπάρχοντα στοιχεία του τέμπλου μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε ότι το υπάρχον τέμπλο είναι κατασκευασμένο στις αρχές του 20ου αιώνα, περί το 1900 καθώς βλέπουμε ότι τοποθετήθηκε χωρίς προσοχή πάνω στις υπάρχουσες τοιχογραφίες τις οποίες τραυμάτισε σε μεγάλο βαθμό, προφανώς γιατί υπήρξε ανάγκη να μεγαλώσει ο χώρος του ιερού βήματος και να φωτισθεί περισσότερο. Επίσης την ίδια εποχή θα πρέπει να άνοιξε και το παράθυρο του νοτίου τοίχου μέσα στο ιερό βήμα, η κατασκευή του οποίου κατέστρεψε το άνω μέρος της τοιχογραφίας αδιάγνωστου αγίου (Εικ. 24). Το δε νέο τέμπλο τοποθετημένο άκομψα τραυμάτισε και τη μορφή του αγίου Γεωργίου στο βορειοανατολικό μέρος του τοίχου (Εικ. 26). Οι νεότερες εικόνες της εποχής του 1860 περίπου, ανήκουν στο γνωστό εργαστήριο που δραστηριοποιούνταν στην επαρχία Λαγκαδά και ήταν του Αθανασίου Μαργαρίτη εκ Κολακιάς (1867). Το ίδιο εργαστήριο θα πρέπει σε αυτή τη φάση να επιζωγράφιζε και άλλες εικόνες του ναού ή και να διόρθωσε κάποιες τοιχογραφίες που είχαν προβλήματα λόγω της υγρασίας, όπως εικάζουμε από τις επεμβάσεις.

Από τις σωζόμενες σήμερα εικόνες του τέμπλου αξιολογή είναι η εικόνα της Παναγίας της Βρεφοκρατούσης με την επιγραφή «Η ΕΛΕΟΥΣΑ» η οποία φέρει επιζωγράφιση με λαδομπογιά, προφανώς γύρω στα 1900, η οποία όμως μετά τη συντήρηση και την αποκατάστασή της εμφάνισε μία ενδιαφέρουσα Πα-

ναγία Παμμακάριστο, όπως προείπαμε, που θεωρούμε ότι έγινε πάνω σε ανθίβολο της Κωνσταντινουπολίτικης Παμμακαρίστου, όπως τουλάχιστον φαίνεται από τη μορφή του Χριστού και το στήσιμο του θέματος (Εικ. 25)¹⁰.

Επίσης το σωζόμενο σπάραγμα της εικόνας του αγίου Νικολάου, καθώς και το εναπομείναν τμήμα του βημοθύρου μάς παραπέμπουν σε άλλη χρονολογία και πάντως προ του 1860. Ακόμα ο σταυρός του τέμπλου και το σωζόμενο τμήμα των αποστολικών εικόνων μας οδηγούν σε προγενέστερη εποχή του 1860 και βέβαια σε άλλα εργαστήρια, πιθανώς Ηπειρωτών ζωγράφων που κατά μία εκδοχή ήταν οι αγιογράφοι του ναού¹¹.

Σε ότι αφορά τον ζωγραφικό διάκοσμο του τέμπλου μπορούμε με κάποια βεβαιότητα να πούμε ότι προέρχεται από τα χέρια του εργαστηρίου της Κολακιάς, του Αθανασίου Μαργαρίτη, καθώς και σε διπλανά χωριά συναντάμε παρόμοια ενυπόγραφα τέμπλα με πλούσιο ή και πιο λιτό ανθικό διάκοσμο (Εικ. 27, 28)¹². Οι εικόνες που σώζονται ακόμα από την πρώτη ιστορική φάση του ναού, όπως του αγίου Νικολάου (Εικ. 29), του προφήτη Ηλία (Εικ. 30), των αποστόλων Πέτρου

10. Βλ. Τ. ΤΣΟΜΠΑΝΗ, ό.π.π..

11. Βλ. *Η θρησκευτική ζωγραφική στη Μακεδονία από τον 15ο-19ο αιώνα*, στο *Μακεδονία- Αρχαιολογία-Πολιτισμός*, τ. Β', Αθήνα 1997, σσ. 207-215.

12. Βλ. τέμπλα του αγίου Γεωργίου Βερτίσκου και αγίου Γεωργίου Ξηλουπόλεως.

και Παύλου (Εικ. 31, 32), το Τριπρόσωπο, αλλά και η διακόσμηση του δεσποτικού θρόνου (Εικ. 35) και του τοιχογραφικού διάκοσμου (Εικ. 36), μπορούν να επιβεβαιώσουν ακόμα και τη χρονολογική συγγένεια και συνέχεια των εικαστικών αποτυπωμάτων.

Άλλωστε τα Κουλακιώτικα εργαστήρια αγιογράφων είχαν όλο τον καλλιτεχνικό έλεγχο της ευρύτερης περιοχής της Μακεδονίας και διατρέχοντας κανείς τις ενορίες και τα παρεκκλήσια των χωριών εύκολα διαπιστώνει αυτή την πραγματικότητα. Στο βυζαντινό Μουσείο της Μητροπόλεως «ΦΑΡΟΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ» η τέχνη των εργαστηρίων Λάμπου και Μαργαρίτη καλύπτουν το 80% των εκθεμάτων του Μουσείου. Είναι μία τέχνη της εποχής της, αποτύπωμα του 18ου και 19ου αιώνα που σηματοδοτεί και την εκκλησιαστική και πνευματική κατάσταση των χρόνων αυτών, που δεν ήταν και από ιστορικής πλευράς καθόλου εύκολη και ήρεμη, αν λάβουμε υπ' όψιν ότι ο Βουλγαρικός επεκτατισμός και η προπαγάνδα είχαν κύριο μέλημα τον εκβουλγαρισμό αυτών των χωριών. Αυτός ήταν και ο λόγος που το οικουμενικό Πατριαρχείο και η Μητρόπολη Θεσσαλονίκης τοποθέτησαν στη Χωρούδα ως εφημέριο τον παπα-Αθανάσιο Ντάκο ή Δάκο, γνωστό και αποτελεσματικό Μακεδονομάχο για να μπορεί να στηρίξει τον χειμαζόμενο λαό¹³.

13. Βλ. Τ. ΤΣΟΜΠΑΝΗ, *Λαγκαδάς, χρονογραφώντας τη μνήμη*,

Τέλος πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ο ναός του αγίου Αθανασίου της Χωρούδας, αποτελεί σήμερα ένα ολοκληρωμένο αρχιτεκτονικό και ζωγραφικό σύνολο, και είναι το μοναδικό μνημείο της επαρχίας Λαγκαδά, που διασώζει όλα εκείνα τα ναοδομικά στοιχεία που βοηθούν στην έρευνα για τη συγκεκριμένη εποχή, αλλά και ένα εκπληκτικό για την εποχή του μνημείο με εικονογραφικό διάκοσμο που τονίζει την αξία του μνημείου.

Εργασίες συντήρησης τέμπλου και ξύλινων στοιχείων του ναού

Κατάσταση διατήρησης τέμπλου

Το τέμπλο παρουσιάζει την παρακάτω παθολογία.

Θερμική αποικοδόμηση: Παρατηρείται σε οριζόντιες δοκούς στη ζώνη των αποστολικών και σε τμήματα των επιστυλίων στην πίσω πλευρά του τέμπλου και πιθανόν να προκλήθηκε από αναμμένο καντήλι ή κερί που τοποθετήθηκε στα σημεία αυτά. Έχει εξελιχθεί σε μεγάλη έκταση και βάθος και έχει απανθρακώσει τελείως τα ξύλα σε βάθος 5-6 cm και έκταση 17-21 cm στην οριζόντια δοκό. Σε ορισμένα σημεία η θερμική αποικοδόμηση δεν έχει προχωρήσει σε βάθος, απλά

Θεσσαλονίκη 2016, σ. 236. Βλ. και ΑΝ. ΠΑΡΟΥΤΟΓΛΟΥ, Ο Μακεδονικός αγώνας στην Ιερά Μητρόπολη Λαγκαδά, Λητής και Ρεντίνης, περιοδ. *Ορθόδοξα Μηνύματα*, <https://www.impantokratoros.gr/13ED63EC.el.aspx>.

έχει οδηγήσει σε πυρόλυση των πτητικών συστατικών του ξύλου και σε μαύρισμα της επιφάνειάς του, χωρίς να επηρεάσει τις μηχανικές του ιδιότητες.

Φθορές από ξυλοφάγα έντομα: Ξυλοφάγα έντομα έχουν προσβάλλει το σύνολο σχεδόν των τμημάτων του τέμπλου. Σε αρκετά σημεία λόγω της δράσης τους έχουμε καθολική απώλεια της μάζας του ξύλου και σε αρκετές περιπτώσεις έχουμε συνδυασμένη δράση μυκήτων με αποτέλεσμα λευκή και καστανή σήψη. Στα σημεία αυτά οι μηχανικές ιδιότητες του ξύλου δεν υφίστανται γιατί η μακροσκοπική δομή του έχει καταστραφεί. Από τις οπές και τη μορφολογία των στοών που έχουνε δημιουργηθεί, υποθέτουμε ότι τα ξύλα του τέμπλου έχουν προσβάλει *Anobium punctatum*.

Ρωγμές: Λόγω της φυσικής κίνησης του ξύλου κατά την αυξομείωση της υγρασίας παρατηρούνται βαθιές ρωγμές πάχους μεγαλύτερου των 2 mm εξελισσόμενες σε μεγάλο μήκος παράλληλα με τα νερά του ξύλου σε οριζόντιες και κατακόρυφες δοκούς του τέμπλου. Οι αυξομειώσεις της υγρασίας, οδηγούν σταδιακά στην απώλεια της ελαστικότητας του ξύλου και της μηχανικής αντοχής του και η μεταβολή των διαστάσεων του ξύλου δημιουργεί τάσεις οι οποίες εκτονώνονται με τη δημιουργία ρωγμών. Οι ρωγμές διευρύνονται και είναι πιθανό οι μεγαλύτερες από αυτές να εξελιχθούν σε διαμπερείς. Επίσης παρατηρούνται μικρές και τριχοειδείς ρωγμές σε όλες τις ξύλινες επιφάνειες, δοκούς και σανίδες που εξελίσσονται λόγω της υγροσκοπικότητας

του ξύλου η οποία αυξάνεται από την ύπαρξη στρώματος σκόνης στην επιφάνεια.

Επικαθίσεις σκόνης και αιθάλης: Με την πάροδο του χρόνου στην επιφάνεια του τέμπλου έχουν συσσωρευτεί ρύποι, κυρίως αιθάλη. Οι ρύποι έχουν δημιουργήσει ένα λεπτό ομοιόμορφο στρώμα στην επιφάνεια του ξύλου. Όλες οι επιφάνειες στο εσωτερικό του ναού έχουν σκόνη, ιστούς αράχνης, ακαθαρσίες εντόμων και τρωκτικών ακόμα και πάνω στα ξύλα του τέμπλου. Επίσης τα διάκενα είναι γεμάτα με ξερά φύλλα, κλαδάκια και αποξηραμένες ίνες.

Στοκαρίσματα Επιχρίσματα: Στοκαρίσματα και επιχρίσματα ασβέστη παρατηρούνται στους στύλους του τέμπλου, στην κάτω πλευρά και σε τμήματα των θωρακίων (Εικ. 39), όπου και καλύπτουν εν μέρει και τη γραπτή διακόσμηση. Είναι περασμένα σε αρκετές στρώσεις και σε ορισμένα σημεία όπως στο νότιο άκρο της κάτω πλευράς, καλύπτει φθορές και τμήματα που έχουν καταστραφεί.

Νεότερες προσθήκες: Παρατηρούνται νεότερες προσθήκες ξύλινων τμημάτων και σανίδων στο τέμπλο, στα διάστυλα πάνω από το υπέρθυρο της Ωραίας πύλης, στα οποία μάλιστα έγινε και χρωματική συμπλήρωση και σε ορισμένα σημεία στα διάκενα μεταξύ των οριζόντιων δοκών, στην πίσω πλευρά του τέμπλου (Εικ. 40).

Απολεπίσεις χρωματικών στρωμάτων: Σε ορισμένα τμήματα, σε όλη την έκταση του γραπτού διάκοσμου

στην όψη του τέμπλου, στο φόντο και στα διακοσμητικά ανθέμια παρατηρούνται απολεπίσεις, απώλεια και πτώση χρωματικού στρώματος. Στα περισσότερα σημεία δεν διακρίνεται προετοιμασία και τα χρώματα είναι κατευθείαν τοποθετημένα πάνω στην ξύλινη επιφάνεια. Σε ορισμένα σημεία μόνο κάτω από τις απολεπίσεις διακρίνεται στοκάρισμα που πιθανότατα έγινε για να καλυφθούν ρωγμές ή ασυνέχειες της ξύλινης επιφάνειας (Εικ. 41).

Χρωματικές συμπληρώσεις: Περιμετρικά των θωρακίων παρατηρείται χρωματική συμπλήρωση με ανοιχτό μπλε χρώμα το οποίο καλύπτει σε αρκετά σημεία το στοκάρισμα.

Εργασίες συντήρησης

Λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση διατήρησης του μνημείου, τα αυθεντικά στοιχεία της μορφολογίας και τυπολογίας του καθώς και τις αισθητικές του αξίες, πραγματοποιήθηκαν μία σειρά ήπιων επεμβάσεων, κύριο χαρακτηριστικό των οποίων είναι η διατήρηση κατά το δυνατόν της μέγιστης αυθεντικής ύλης, η διατήρηση της μορφολογίας του υφιστάμενου δομικού συστήματος και ο περιορισμός των επεμβάσεων στις ελάχιστες απαραίτητες για τη στερέωση-συντήρηση του ναού προκειμένου να σταματήσει η φθορά και να επανορθωθούν οι ζημιές που έχει υποστεί. Πραγματοποιήθηκαν χρησιμοποιώντας παραδοσιακά υλικά και τεχνικές δόμησης, και υλοποιήθηκαν μέχρι του σημείου

που αρχίζουν οι υποθέσεις και γίνεται σαφής διάκριση των νεότερων τμημάτων από τα παλιά.

Απεντόμωση: Η απεντόμωση συνίσταται στην καταστροφή των ξυλοφάγων εντόμων, που ενδεχομένως να υπάρχουν, σε οποιαδήποτε μορφή (αυγά, προνύμφες, νύμφες, τέλεια έντομα). Δεν διαπιστώθηκε η παρουσία ενεργών ξυλοφάγων εντόμων στο τέμπλο, ωστόσο λαμβάνοντας υπόψη την ιδιαίτερη βιολογία των εντόμων αυτών, η παρουσία τους δεν μπορεί να αποκλειστεί. Επειδή ο ναός, εκτός από το ξυλόγλυπτο τέμπλο, διαθέτει πλούσιο ξύλινο εξοπλισμό (δεσποτικός θρόνος, στασίδια, ξύλινη στέγη κ.ά.) η απεντόμωση προτείνεται να γίνει συνολικά σε όλη την εκκλησία, ώστε τα αποτελέσματα αυτής να είναι καθολικά. Εξετάζεται το ενδεχόμενο συνολικής απολύμανσης και απεντόμωσης του ναού με τη μέθοδο Fumigation που θα πραγματοποιηθεί από εξειδικευμένο συνεργείο. Σε αυτή την περίπτωση απαιτείται η στεγανοποίηση και η μη χρήση του ναού για κάποιο χρονικό διάστημα για λόγους ασφαλείας, λόγω της ισχυρής τοξικότητας των υλικών που χρησιμοποιούνται σε αυτές τις περιπτώσεις (Εικ. 37).

Στερέωση ξύλινων επιφανειών: Απώλεια μάζας και υλικού (ξύλου) παρατηρούμε στα σημεία που έχουν υποστεί έντονη προσβολή από ξυλοφάγα έντομα. Τα τμήματα αυτά είναι πορώδη, μαλακά, εύθρυπτα και πολύ ευαίσθητα σε μηχανικές καταπονήσεις. Η εργασία της στερέωσης, συνίσταται στον εμποτισμό του

ξύλου με κατάλληλες πολυμερείς ρητίνες έτσι ώστε να ενισχυθεί η δομή και η μηχανική του αντοχή και να αποκτήσει μεγαλύτερη σταθερότητα. Έχοντας υπόψη δοκιμές που έγιναν σε επιλεγμένα σημεία, ο εμποτισμός προτείνεται να γίνει με πολυακρυλική ρητίνη Paraloid B72 5-10% σε ακετόνη. Το υλικό εφαρμόζεται με σύριγγα μέσα από τις οπές στη μάζα του ξύλου. Καλύτερα αποτελέσματα επιτεύχθηκαν με επαναλαμβανόμενους εμποτισμούς του ξύλου με διαλύματα διαφορετικής πυκνότητας, ξεκινώντας από τα αραιότερα και προχωρώντας σταδιακά στα πυκνότερα διαλύματα. Με τον τρόπο αυτό η ρητίνη εισχωρεί καλύτερα στο εσωτερικό του ξύλου, όπου και σταθεροποιείται μετά την εξάτμιση του διαλύτη, στερεώνοντας το ξύλο.

Αφαίρεση στοκαρισμάτων επιχρισμάτων: Προτείνεται η απομάκρυνση των στοκαρισμάτων και των επιχρισμάτων ασβέστη με μηχανικό τρόπο για λόγους αισθητικούς και για να υπάρξει η δυνατότητα επέμβασης και θεραπείας στα σαθρά τμήματα της βάσης του τέμπλου (Εικ. 45).

Στερέωση χρωματικών στρωμάτων: Η στερέωση της ζωγραφικής επιφάνειας συνίσταται στην ανάκτηση της συνοχής μεταξύ του ζωγραφικού στρώματος και του ξύλινου υποστρώματος. Μετά από δοκιμές που πραγματοποιήθηκαν, διαπιστώθηκε ότι καλύτερα αποτελέσματα μας δίνει το ακρυλικό στερεωτικό γαλάκτωμα Primal AC 532K. Η μεθοδολογία που θα εφαρμοστεί σε αυτά τα σημεία είναι είτε με λεπτό πινέλο

στα όρια των περιγραμμάτων των απολεπίσεων, είτε με λεπτή σύριγγα στα σημεία όπου υπάρχουν κενά. Αν απαιτείται, ασκείται πίεση με βαμβάκι καλυμμένο με φύλλο melinex. Προτείνεται στερέωση των χρωματικών στρωμάτων με αραιό διάλυμα Primal AC 532K σε νερό, σε αναλογία 1:3.

Καθαρισμός ξύλινων επιφανειών: Το μεγαλύτερο μέρος του τέμπλου είναι καλυμμένο με επικαθίσεις σκόνης και αιθάλης οι οποίες πρέπει να απομακρυνθούν. Ο καθαρισμός του ξύλινου σκελετού για την απομάκρυνση των ρύπων, προτείνεται να γίνει με τη χρήση ηλεκτρικής σκούπας ισχυρής απορρόφησης και κατόπιν με ελαφρώς νωπό με νερό, σφουγγάρι.

Καθαρισμός ζωγραφικής επιφάνειας: Το προστατευτικό βερνίκι που καλύπτει τη ζωγραφική επιφάνεια είναι οξειδωμένο και σε πολλά σημεία συρρικνωμένο. Για την αφαίρεσή του προτείνεται η χρήση μείγματος ακετόνης και αιθανόλης σε αναλογία 1:1.

Αισθητική αποκατάσταση: Προκειμένου να ανακτηθεί η χρωματική συνέχεια των ζωγραφισμένων μερών, στα σημεία που εντοπίζεται απώλεια ζωγραφικού στρώματος, θα χρειαστεί αισθητική αποκατάσταση. Η αισθητική αποκατάσταση θα πραγματοποιηθεί στο τελικό στάδιο των εργασιών με υδατοχρώματα.

Εφαρμογή προστατευτικού βερνικιού: Τέλος προτείνεται όλη η ζωγραφική επιφάνεια να περαστεί με βερνίκι ματ για περεταίρω προστασία.

Όλες αυτές οι προτεινόμενες λύσεις εφαρμόστηκαν με κάθε λεπτομέρεια και φροντίδα και μέσα στο 2017 η Μητρόπολη παράλαβε ένα πραγματικό κόσμημα, μοναδικό σε όλη την Επαρχία Λαγκαδά, που υπογραμμίζει την πνευματική άνθιση της περιοχής, κάτω από την σοφή καθοδήγηση των τότε επισκόπων Λητής και Ρεντίνης αλλά και του σημερινού Μητροπολίτου Λαγκαδά, Λητής και Ρεντίνη κ. Ιωάννου.

Εικ. 1. Το τέμπλο.

Εικ. 2. Ο Χριστός Παντοκράτωρ.

Εικ. 3. Παναγία η Ελεούσα.

Εικ. 4. Οι άγιοι Απόστολοι.

Εικ. 5. Άγιος Κωνσταντίνος και Ελένη.

Εικ. 6. Ο άγιος Αθανάσιος.

Εικ. 7. Τρίμορφο των Αποστολικών.

Εικ. 8α. Τα αποστολικά (λεπτομέρεια).

Εικ. 8β. Ο Χριστός (λεπτομέρεια).

Εικ. 8γ. Η Θεοτόκος (λεπτομέρεια).

Εικ. 9. Άγιος Πέτρος
Αποστολικός.

Εικ. 10. Άγιο Μανδήλιο.

Εικ. 11. Αγία Τριάδα.

Εικ. 12. Άγιος Μάρκος.

Εικ. 13. Οι Τρεις Ιεράρχες.

Εικ. 14. Η Μεταμόρφωση.

Εικ. 15. Ο άγιος Λουκάς.

Εικ. 16. Ο άγιος Ανδρέας.

Εικ. 17. Το βημόθυρο.

Εικ. 17α. Λεπτομέρεια.

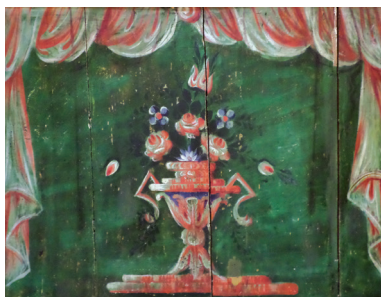
Εικ. 18. Ο άγιος Νικόλαος
(σπάραγμα).

Εικ. 19. Ο σταυρός του τέμπλου.

Εικ. 20. Θωράκιο.

Εικ. 21. Θωράκιο.

Εικ. 22. Κιονίσκος του τέμπλου.

Εικ. 23. Ο φυτικός διάκοσμος.

Εικ. 24. Αδιάγνωστος άγιος
(τοιχογραφία).

Εικ. 25. Παναγία η Παμμακάριστος.

Εικ. 26. Τοιχογραφίες, βόρειος τοίχος.

Εικ. 27. Τέμπλο Βερτίσκου.

Εικ. 28. Τέμπλο Ξουλουπόλεως.

Εικ. 29. Ο άγιος Νικόλαος.

Εικ. 30. Ο προφήτης Ηλίας.

Εικ. 31. Ο απόστολος Πέτρος.

Εικ. 32. Ο απόστολος Παύλος.

Εικ. 33. Ο άγιος Ιωάννης Θεολόγος.

Εικ. 34. Χρονολόγηση εικόνας.

Εικ. 35. Διακόσμηση του δεσποτικού θρόνου.

Εικ. 36. Η αγία Τράπεζα και η αφίδα του βήματος.

Εικ. 37. Κάλυψη όλων των ανοιγμάτων και του ναού εξωτερικά με μεμβράνη πολυαιθυλενίου και εφαρμογή καπνογόνων εντομοκτόνων.

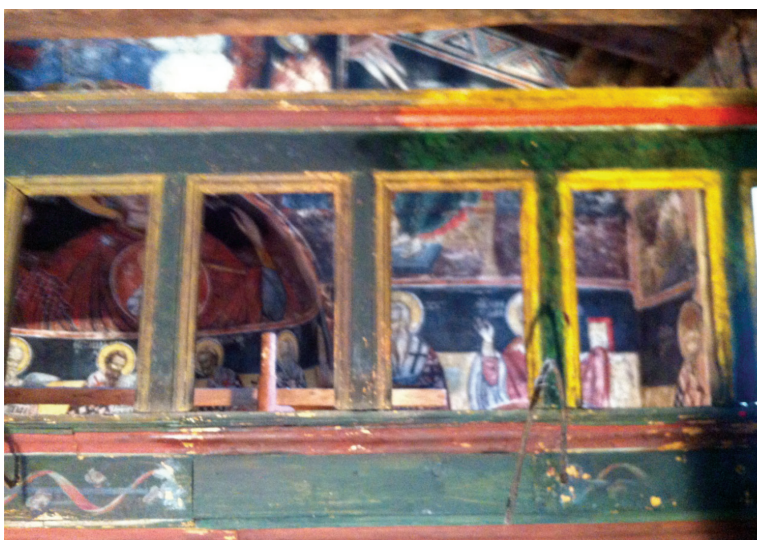
Εικ. 38. Απεντόμωση με υποκαπνισμό.

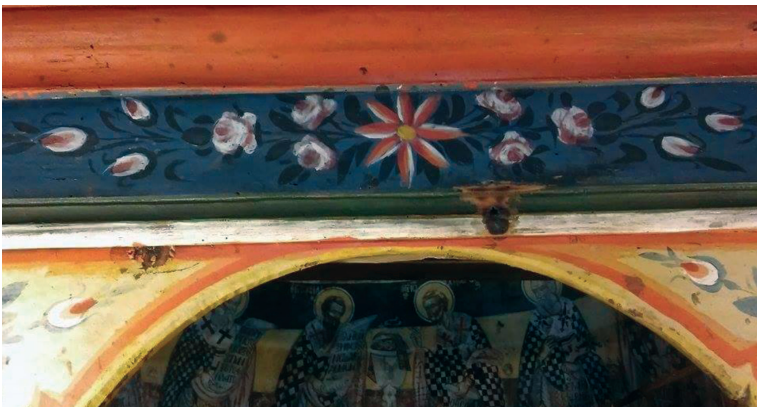
Εικ. 39. Το τέμπλο του ναού πριν τις επεμβάσεις.

Εικ. 40. Το τέμπλο.

Εικ. 41. Λεπτομέρειες του τέμπλου του ναού κατά τις επεμβάσεις.

Εικ. 42. Λεπτομέρειες του τέμπλου του ναού μετά τις επεμβάσεις.

Εικ. 43. Λεπτομέρειες του τέμπλου του ναού μετά τις επεμβάσεις.

Εικ. 44. Λεπτομέρειες του τέμπλου του ναού πριν (πάνω) και μετά (κάτω).

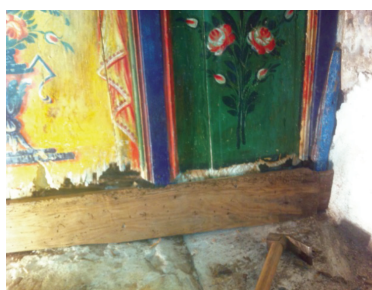
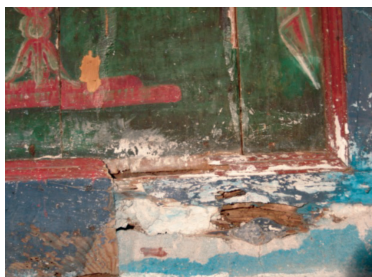

Fig. 45.

